

Michałów-Grabina, 6 września 2019 r.

Dr hab. Paweł Sobczyk, prof. UO

**Recenzja rozprawy doktorskiej pana mgr. Konrada Tadeusza Zamirskiego
pt. *Kościół Anglikański w Polsce – historia za szczególnym uwzględnieniem statusu
prawnego*, Warszawa 2019, ss. 241.**

1. Podstawa sporządzenia recenzji

Rada Wydziału Teologicznego Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie powołała mnie 27 czerwca 2019 r. na recenzenta rozprawy doktorskiej **pana mgr. Konrada Tadeusza Zamirskiego pt. *Kościół Anglikański w Polsce – historia za szczególnym uwzględnieniem statusu prawnego***, której promotorem jest pan prof. dr. hab. Tadeusz Jacek Zieliński, zaś promotorem pomocniczym pan dr Michał Hucal.

O decyzji Rady Wydziału zostałem poinformowany przez Dziekana Wydziału Teologicznego ChAT pana dr. hab. Jerzego Ostapczuka prof. ChAT, w piśmie z 9 lipca 2019r.

Wykonując powyższą uchwałę, przedkładam niniejszą recenzję rozprawy doktorskiej, dziękując za powierzenie mi funkcji recenzenta.

2. Temat badawczy

Problematyka religii oraz form jej uzewnętrzniania w ramach instytucjonalnych tzn. w ramach i poprzez wspólnoty religijne – określane na gruncie prawa polskiego w ślad za Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. kościołami i innymi związkami wyznaniowymi (art. 25) – jest przedmiotem zainteresowania przedstawicieli różnych nauk. W badaniach naukowych dominuje przede wszystkim ujęcie *monodyscyplinarne* – zazwyczaj teologiczne, antropologiczne, socjologiczne, historyczne albo prawne. Coraz częściej jednak okazuje się, że optyka i metodyka jednej nauki są niewystarczające dla kompleksowego, czy nawet tylko wystarczającego, zbadania jakiegoś zjawiska (np. religijności) lub podmiotu

(np. kościoła). W związku z tym, w sposób coraz bardziej naturalny, oczekuje się od naukowców podejścia *multi* lub *inter – dyscyplinarnego*, uwzględniającego różne perspektywy badania. Oczywiście takie „renesansowe” podejście do uprawiania nauki wymaga od badacza specjalnego warsztatu i narzędzi w postaci metod.

Przedłożona do recenzji rozprawa doktorska pana mgr. Konrada Tadeusza Zamirskiego pt. *Kościół Anglikański w Polsce – historia za szczególnym uwzględnieniem statusu prawnego* wpisuje się idealnie w nurt interdyscyplinarnych badań nad związkami wyznaniowymi. Doktorant zawęził wprawdzie swoje studium w tytule do aspektu historycznego i prawnego, niemniej jednak z pracy wynika jednoznacznie, że obecny jest w niej także – nieujawniony w tytule – aspekt teologiczny.

Wybór tematu badawczego jest w pełni uzasadniony. Celem pracy – wskazanym na 8 str. dzieła – jest „zbadanie i opisanie poszczególnych etapów historii Kościoła Anglikańskiego w Polsce oraz jego statusu prawnego w objętym badaniami okresie”. Pewien niepokój recenzenta może budzić wskazanie „opisu” jako celu rozprawy oraz przesadnie opisowy, a nie np. analityczny charakter rozprawy. Doktorant wskazał wprawdzie, że podstawową metodą przy pisaniu rozprawy doktorskiej była „analiza i interpretacja zgromadzonych w toku niniejszego przedsięwzięcia (oryginalna pisownia – P.S.) naukowego tekstów” (str. 10), niemniej jednak w wielu fragmentach rozprawy, o czym w dalszej części recenzji, dominuje opis nad analizą i interpretacją.

Badania podjęte przez pana mgr. Konrada Zamirskiego, których rezultatem jest przedłożona do recenzji monografia, wpisują się bardzo dobrze w oczekiwane i potrzebę naukowej multidyscyplinarnej refleksji nad kościołami i innymi związkami wyznaniowymi działającymi w Polsce. Pomimo opublikowanych w ostatnich kilku latach rozpraw naukowych na temat wybranych aspektów działalności Kościoła Anglikańskiego (*Nawracanie Żydów na ziemiach polskich. Misja Barbikańska w Białymstoku, „Duszozbawcy”? Misja i literatura Londyńskiego Towarzystwa Krzewienie Chrześcijaństwa wśród Żydów w latach 1809-1939, Państwowy Kościół Anglii. Studium prawa wyznaniowego*) rozprawa doktorska pana mgr. Konrada Zamirskiego w żaden sposób nie dubluje przeprowadzonych już badań, stanowi nowe, interesujące i kompleksowe podejście do problematyki wyznaczonej tytułem.

Gratuluje zatem Autorowi, Promotorowi rozprawy doktorskiej panu prof. dr. hab. Tadeuszowi Jackowi Zielińskiemu oraz Promotorowi Pomocniczemu panu dr. Michałowi Hucalowi!

3. Systematyka pracy

Rozprawa doktorska pana mgr. Konrada Zamirskiego zawiera: spis treści, wstęp, pięć rozdziałów, zakończenie, bibliografię, wykaz skrótów dwa aneksy oraz streszczenie w języku polskim i angielskim. Tak ukształtowana struktura pracy nie budzi zastrzeżeń formalnych, jest logicznie spójna i zgodna z zasadami tworzenia tego typu prac naukowych.

Pierwsza – niezatytułowana w przeciwieństwie do pozostałych (dlaczego?) – część *Wstępu* zawiera krótką historię Kościoła Anglikańskiego *in genere* i Kościoła Anglikańskiego *in specie* w Polsce, określenie celu i zakresu pracy, informacje na temat stanu badań i bazy materiałowej, wskazanie metod badawczych oraz krótką charakterystykę struktury pracy. W odniesieniu do tak ukształtowanego *Wstępu* należy poczynić dwie uwagi. Po pierwsze, w kontekście rozważań zawartych zwłaszcza w pierwszym i drugim rozdziale rozprawy wprowadzenie w problematykę jest *de facto* streszczeniem tego, o czym Autor napisał we wskazanych częściach pracy. Wydaje się, że takie ogólne wprowadzenie powinno być zdecydowanie bardziej problemowe. Po drugie, określony przez pana mgr. Konrada Zamirskiego cel napisania rozprawy doktorskiej („zbadanie i opisanie poszczególnych etapów historii Kościoła Anglikańskiego w Polsce oraz jego statusu prawnego w objętym badaniami okresie.”) prowokuje do sformułowania co najmniej kilku tez badawczych, których niestety brakuje.

Zasadnicza część pracy została podzielona na pięć rozdziałów, przy czym rozdziały nie mają nawet zbliżonej objętości. Najkrótszy – trzeci – ma zaledwie trzynaście stron, zaś zdecydowanie najdłuższy – czwarty – aż sześćdziesiąt pięć. Każdy z rozdziałów, z jednym niezrozumiałym wyjątkiem (Rozdział 2.), rozpoczyna się od zazwyczaj krótkiego *Wprowadzenia*, a kończy zazwyczaj niewiele dłuższym *Podsumowaniem*. Taką koncepcję – niezależnie od jakości jej wykonania, oceniam jednoznacznie pozytywnie. W założeniach, ułatwia ona nie tylko śledzenie wywodu Autora, ale także pozwala na wydobycie z pracy najważniejszych problemów i wątków.

Podsumowania kończące poszczególne rozdziały pracy wpłynęły zapewne na jej *Zakończenie*, które jest stosunkowo krótkie, jak na rozmiary rozprawy, i zawiera wiele powtórzonych treści.

Ostatnia część pracy to przede wszystkim *Bibliografia*, która została dobrze skomponowana, tzn. składa się na nią wykaz *Aktów prawnych*, *Archiwaliów* i *Publikacji*. Nie wiadomo tylko, czy *Strony internetowe* to wyodrębniona część *Publikacji*, czy oddzielna kategoria bibliograficzna, gdyż w części zasadniczej pracy została wyróżniona, a w *Spisie treści* nie znalazło się dla niej miejsce...

Za bardzo cenne należy uznać dwa aneksy, sporządzone przez Doktoranta, tzn. *Kalendarium działalności Kościoła Anglikańskiego w Polsce* oraz *Duchowni i inne wiodące osoby związane z anglikanizmem w Polsce*.

4. Źródła i literatura

Temat badawczy rozprawy doktorskiej pana mgr. Konrada Zamirskiego określony w jej tytule oraz czasokres istnienia Kościoła Anglikańskiego w Polsce wpłynęły w decydujący sposób na dobór źródeł i literatury. Podstawę badań stanowiły przede wszystkim dokumenty źródłowe znajdujące się w posiadaniu Kościoła w Anglii oraz w polskich archiwach, tj. przede wszystkim w Archiwum Akt Nowych, Archiwum Państwowym w Białymstoku oraz Archiwum Państwowym w Krakowie. Dla powstania dzieła bezcenne okazały się także materiały znajdujące się w Bibliotece Uniwersytetu Oksfordzkiego. Biorąc pod uwagę, że istotna część tych archiwaliów, to dokumenty w języku angielskim (podobnie zresztą, jak publikacje książkowe) trud Doktoranta w tym zakresie zasługuje na wielkie uznanie! Wykorzystane w pracy akty prawa polskiego i prawa brytyjskiego oraz archiwalia jednoznacznie potwierdzają słuszność wyboru tematu i metody badawczej, którą była analiza i interpretacja zgromadzonych tekstów.

Brak kompleksowego opracowania poświęconego problematyce podjętej przez Doktoranta nie tylko potwierdza słuszność wyboru tematu – o czym powyżej – ale także wpływa na dobór tzw. literatury przedmiotu. Szczególne znaczenie przy pisaniu rozprawy miały wspomniane przez Doktoranta we *Wstępie* i wielokrotnie przywoływane w tekście monografie Tomasza Wiśniewskiego, *Nawracanie Żydów na ziemiach polskich. Misja Barbikańska w Białymstoku*, Kraków 2013 oraz Agnieszki Jagodzińskiej, „*Duszozbawcy*”? *Misja i literatura Londyńskiego Towarzystwa Krzewienie Chrześcijaństwa wśród Żydów w latach 1809-1939*, Kraków 2017. Na treść – zwłaszcza rozdziału pierwszego recenzowanej rozprawy – wpłynęła natomiast w istotny sposób monografia Tadeusza J. Zielińskiego, *Państwowy Kościół Anglii. Studium prawa wyznaniowego*, Warszawa 2016. Daty wydania wskazanych publikacji potwierdzają wzrost zainteresowania problematyką Kościoła Anglikańskiego w Polsce, w co idealnie wpisuje się rozprawa doktorska pana mgr. Konrada Zamirskiego.

Dzięki pracy wykonanej przez Doktoranta w zakresie wyszukania i opisu/analizy materiału źródłowego, recenzowana rozprawa będzie zapewne stanowiła cenną i co ważne interdyscyplinarną bazę do dalszych badań na temat wybranych aspektów działalności Kościoła

Anglikańskiego w Polsce, zarówno w kontekście historycznym, jak i współczesnym. Tytułem przykładu, można wskazać działalność Kościoła w okresie dwudziestolecia międzywojennego, czy rewindykację majątku na przełomie XX i XXI wieku.

5. Ocena formalna

Kilka zdań recenzji warto poświęcić ocenie strony formalnej monografii pana mgr. Konrada Zamirskiego. Napisanie i obrona rozprawy doktorskiej jest w Jego przypadku uwieńczeniem pewnego okresu rozwoju naukowego i wstępem – wyrażam taką nadzieję – do dalszej pracy naukowej. Stąd, mając na względzie, dalszy rozwój naukowy Doktoranta, pragnę zwrócić uwagę na pewne kwestie związane z warsztatem naukowym, na kanwie przedłożonego mi do recenzji dzieła.

Pan mgr Konrad Zamirski posługuje się językiem polskim na dobrym poziomie. Razić mogą liczne „dekoracje” w postaci sformułowań: „Jak wskazuje...”, „Jak zauważa...”. Zbyt wiele w pracy odwołań do innych twórców, bez komentarzy do przytaczanych tekstów i własnego stanowiska, które w pracy naukowej, jaką jest rozprawa doktorska, są pożądane.

W rozprawie brakuje także głosów polemicznych, dyskusji, wymiany poglądów właściwych dla tego typu dzieł. Autor nie tylko nie wykorzystał do tego zasadniczego wywodu, ale nawet przypisów. Z jednej strony może to świadczyć o skromności czy wręcz pokorze naukowej Młodego Badacza, z drugiej zaś czyni pewien niedosyt intelektualny.

Uważna analiza spisu treści a następnie lektura rozprawy prowadzą do konkluzji na temat dysonansu między przyjętymi założeniami metodycznymi w zakresie podziału materii a ich słuszością i realizacją. Rozdział drugi rozprawy został poświęcony historii anglikanizmu w Polsce. Doktorant w sposób chronologiczny opisał anglikanizm od czasów I Rzeczypospolitej po współczesność. Następnie, w rozdziale trzecim została zaprezentowana ewolucja stanu prawnego Kościoła Anglikańskiego w aspekcie prawa państwowego. Mając na względzie, że praca ma historyczno-prawno-teologiczny charakter, jako prawnik uważam, że rozdzielenie aspektu historycznego i prawnego (aspekt teologiczny Autor przemilczał) nie jest zasadne, gdyż zwłaszcza aspekt – jak to ujął Doktorant – „prawa państwowego” jest istotny w opisie historii anglikanizmu. Oddzielenie od wskazanych kwestii problematyki ustroju i prawa wewnętrznego Kościoła Anglikańskiego w Polsce jest natomiast zdecydowanie bardziej zasadne, chociaż nie pozbawione znaków zapytania.

Wywód Autora jest logiczny i spójny, chociaż czasem Autor zdaje się wracać do tych samych wątków, tyle że w innym kontekście i innymi słowami. Uwaga ta nie dotyczy li tylko

relacji między *Wprowadzeniem* i częściami zasadniczymi rozprawy, ale także wprowadzeń i podsumowań poszczególnych rozdziałów. Uogólniając, „zbyt dużo tego samego, o tym samym, innymi, ale podobnymi słowami”.

6. Ocena merytoryczna

Rozprawa doktorska pana mgra Konrada Zamirskiego wpisuje się we wzrost zainteresowania badaczy kościołami i innymi związkami wyznaniowymi działającymi w Polsce. W związku z brakiem kompleksowego opracowania dotyczącego Kościoła Anglikańskiego w Polsce, wybór problematyki badawczej – o czym była mowa w drugim punkcie recenzji – jest słuszny. W tym miejscu recenzji należy zwrócić uwagę na pewne merytoryczne słabości dzieła, ale przede wszystkim na jego walory.

Do słabości dzieła zaliczam w pierwszej kolejności przesadne oparcie wywodu na dziełach innych badaczy oraz źródłach, wprowadzie z poszanowaniem prawa autorskiego, ale z brakiem ujednolicającego wywód charakteru i sposobu myślenia Autora. Opinię w tym względzie potwierdza liczba przywołań, sposób narracji i skromnej argumentacji Doktoranta. W odniesieniu do literatury widać to najlepiej na przykładzie zwłaszcza dwóch pierwszych rozdziałów. Pierwszy rozdział jest wyraźnie inspirowany znakomitą monografią Tadeusza J. Zielińskiego, rozdział drugi zaś ważnymi monografiami Agnieszki Jagodzińskiej i Tomasza Wiśniewskiego. Z kolei w rozdziałach czwartym i piątym dominują źródła, bardzo często nie opatrzone komentarzami i chociażby minimalnym wpływem systematyki zaproponowanej przez Doktoranta (zwłaszcza rozdział czwarty). Nieproporcjonalnie krótki rozdział trzeci ma pod tym względem charakter pośredni, stanowiąc swoistą mieszankę wpływów źródeł i literatury przedmiotu. Oczywiście, mam świadomość, że na dobór bazy wpłynęła opisywana problematyka, niemniej jednak uważam, że w podejmowanych zagadnieniach powinno być zdecydowanie więcej myślenia i narracji Doktoranta.

Poważne wątpliwości budzi metodyka, zakres przedmiotowy i w konsekwencji walor merytoryczny rozdziału czwartego. Doktorant postanowił w nim zaprezentować ustrój i prawo wewnętrzne Kościoła Anglikańskiego w Polsce. Ze zrozumiałych względów, musiał odnieść się do powiązań z Kościołem w Zjednoczonym Królestwie i prawem wewnętrznym powszechnym. Wydaje się jednak, że w kolejności analizy panuje w tym rozdziale pewien chaos, nie wiadomo bowiem, jakie są relacje między np. opisem sądownictwa kościelnego (4.4.) czy funkcjonowaniem parafii (4.5.) a prawem Kościoła w Anglii (4.2.) czy Parlamentem Zjednoczonego Królestwa (4.9.). Poza systematyką rozdziału razi sposób opisanie wskazanych

w tytułach kwestii. Obszerne fragmenty tej części rozprawy to cytaty lub parafrazy z różnej rangi dokumentów bez jakiegokolwiek komentarza! Najbardziej skrajnym przykładem tego typu twórczości Doktoranta jest pkt 4.10 *Canons of Church of England*, w którym Doktorant najpierw na ponad dwóch stronach wylicza poprawki i unieważnienia obecnego Kodeksu przez Synod Generalny od 1969 r., a następnie na stronach 133-156 (!) „prezentuje” dokument praktycznie bez jakiegokolwiek komentarza. Tak w rozprawie doktorskiej nie powinno być. Wspomniane *Kanony* oraz inne dokumenty „wklejone” do rozdziału czwartego powinny znaleźć się – ze względu na ich walor naukowy, brak wcześniejszej publikacji w języku polskim i inne racje – w *Appendixie*, a nie w takiej formie w zasadniczej części rozprawy.

Interdyscyplinarny charakter dzieła ujawnił pewne słabości warsztatowe (szeroko rozumiane) pana mgr. Konrada Zamirskiego, o czym była mowa powyżej, jednak nie przysłaniają one wartości rozprawy doktorskiej pt. *Kościół Anglikański w Polsce – historia ze szczególnym uwzględnieniem statusu prawnego*. Uważna analiza pozwala na stwierdzenie, że jest to pierwsze tak kompleksowe opracowanie historii Kościoła Anglikańskiego w Polsce. Autor z niezwykłym znanstwem „prowadzi” czytelnika przez meandry nie tylko historii Kościoła w Polsce, ale także – co uważam za jeszcze trudniejsze – relacje między „Anglikanizmem jako zjawiskiem, globalnym” a „Kościołem Anglikańskim w Polsce”, i nie mam tutaj na myśli jedynie tytułów rozdziałów od pierwszego do trzeciego. Wspomniane relacje są trudne do odtworzenia zwłaszcza na płaszczyźnie prawnej, gdy weźmie się pod uwagę odniesienia między prawem powszechnym a partykularnym Kościoła Anglikańskiego. Pod tym względem praca jest wręcz bezcenna, co nie oznacza, że przed publikacją nie powinna zostać dopracowana.

Za niezwykle wartościowy naukowo uważam stosunkowo szeroko opisany wątek historii anglikanizmu w II Rzeczypospolitej. Oczywiście, pan mgr Konrad Zamirski nie jest pierwszym badaczem, który zajął się tą problematyką, co potwierdzają m.in. wskazane już w niniejszej recenzji publikacje, niemniej dla kompletności formułowanych tez, spójności wyводу i osadzenia historycznoprawnego zwłaszcza ostatniego rozdziału ma trudne do przecenienia znaczenie. Za interesujący uważam wątek „relacji” między Kościołem Anglikańskim w Polsce a Stowarzyszeniem Żydów-Chrześcijan w Polsce. O ile na gruncie Kościoła Anglikańskiego są to zapewne sprawy znane, o tyle wydaje się, że rozważania Pana Doktoranta powinny zainspirować do dalszych badań w tym zakresie.

Kilka zdań recenzji pragnę także poświęcić rozważaniom zawartym w piątym rozdziale dysertacji. Przegląd *Spisu treści* może w pierwszej chwili wywołać ostry sprzeciw, dotyczący tak obszernego, wręcz nieproporcjonalnego (blisko czterdzieści stron), posadowienia

w recenzowanej rozprawie problematyki dotyczącej postępowania regulacyjnego Kościoła Anglikańskiego w Polsce. Zachwianie proporcji problemowych jest niewątpliwe, podobnie jak przesadnie sprawozdawczy – wręcz miejscami dziennikarsko-sądowy – sposób narracji. Może to prowadzić do błędnego stwierdzenia, że w historii Kościoła Anglikańskiego w Polsce najważniejsze miejsce zajmowały i zajmują sprawy majątkowe. Nie o to jednak Autorowi chodzi (mam nadzieję). Poza niewątpliwym znaczeniem problematyki rozdział ten ujawnia istotny obszar zainteresowania naukowego i zawodowego pana mgr. Konrada Zamirskiego. Podjęcie wskazanej problematyki oceniam pozytywnie, chociaż uważam, że proporcje zostały zachwiane, a sposób analizy problematyki wymaga dopracowania. Rozdział piąty otwiera *de facto* tę rozprawę na kolejne studium poświęcone Kościołowi Anglikańskiemu w Polsce oraz wyznacza kierunki dalszych badań m.in. panu dr. (ufam) Konradowi Zamirskiemu.

Konkludując, recenzowana rozprawa doktorska stanowi niezwykle interesujące studium o charakterze interdyscyplinarnym. **Z wielkim uznaniem odnoszę się do Młodego Naukowca, który w trakcie kwerendy naukowej i pisania rozprawy musiał wykorzystać metodologię i warsztat właściwy dla teologa, historyka i prawnika. Chociaż nie wszystkie elementy tej intelektualnej układanki są na najwyższym poziomie i do siebie pasują, to jednak całość tworzy pozytywny obraz – wartościową monografię naukową.**

7. Pozostały dorobek naukowy

Zamawiający recenzję rozprawy doktorskiej pana mgr. Konrada Zamirskiego nie wspomniał wprawdzie o konieczności odniesienia się do pozostałego dorobku naukowego Doktoranta, jednak mając na względzie Jego aktywność w tym zakresie, warto kilka zdań recenzji poświęcić tej kwestii. Już wykorzystane w rozprawie publikacje naukowe pokazują, że Doktorant jest aktywny naukowo, a Jego dorobek nie ogranicza się do ustawowego i regulaminowego minimum niezbędnego do wszczęcia przewodu doktorskiego. Ponadto pan mgr Konrad Zamirski od kilku lat aktywnie uczestniczy w życiu naukowym Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej w Warszawie oraz w sympozjach i konferencjach organizowanych przez Polskie Towarzystwo Prawa Wyznaniowego, wygłaszając interesujące referaty oraz uczestnicząc w dyskusjach naukowych.

8. Konkluzja

Rozprawa doktorska pana mgr. Konrada Zamirskiego pt. *Kościół Anglikański w Polsce – historia za szczególnym uwzględnieniem statusu prawnego* spełnia kryteria określone w art. 13 ustawy o stopniach i tytule naukowym (Dz.U. z 2017 r. poz. 1789). Oceniam to dzieło jednoznacznie pozytywnie.

Recenzowane dzieło stanowi oryginalne i całościowe rozwiązanie zagadnienia naukowego z zakresu teologii, historii i prawa, w oparciu o bazę źródłową i trud badawczy. Wnoszę zatem o dopuszczenie pana mgr. Konrada Zamirskiego do kolejnych etapów przewodu doktorskiego.

Jednocześnie rekomenduję opublikowanie rozprawy doktorskiej – po dokonaniu przez Autora niezbędnych poprawek merytorycznych i formalnych – wyrażając przekonanie, że recenzowana monografia, wpisując się w zainteresowanie naukowe Kościołem Anglikańskim w Polsce, uzupełni znaczącą lukę na polskim rynku wydawniczym.

